
Marcin Kojder (*Lublin, Polska*)

NOMINACJA KOBIET NA POGRANICZU POLSKO-BIAŁORUSKIM W XVIII WIEKU

(na materiałach metrykalnych parafii w Horodyszczu)

Wstęp

Antroponimy żeńskie były na ogół wtórne w stosunku do nazw męskich. Nazwy używane do identyfikacji kobiet tworzone od nazw mężów lub ojców za pomocą odpowiednich przyrostków żeńskości [1, s. 73] lub poprzez określenia apelatywno–proprialne (analityczne) [3, s. 176; 6]. Celem artykułu jest wstępne omówienie nominacji kobiet w I połowie XVIII wieku na terenie pogranicza polsko-ruskiego (białoruskiego) na podstawie zapisów ksiąg metrykalnych parafii unickiej w Horodyszczu. Przedmiotem analizy są feminatywne nazwy własne osobowe występujące obok imienia używane w badanych archiwaliach w celu nominacji (identyfikacji) kobiet, czyli ten element zestawienia antroponimicznego, któremu można przypisać funkcję nazwiska.

Horodyszcze — osiedle, wcześniej miasteczko i dwór, leżące w powiecie włodawskim, cztery mile od Włodawy. W XVI wieku wieś była własnością książąt Połubińskich, którzy między 1558 a 1569 rokiem wystarli się u Zygmunta Augusta o przywilej lokacyjny. Jednak miasteczko nie mogło rozwinąć się gospodarczo i demograficznie, m.in. z powodu położenia w bagnistej okolicy, w związku z czym w 1859 r. senat królestwa cofnął przywilej jako niewykonany i niepotwierdzony. Pod koniec XVI wieku Horodyszcze należało do Koniecpolskich i stanowiło część dóbr Rososz. Od 1625 roku należało do Firlejów, następnie do Mogilnickich. W Horodyszczu funkcjonowała cerkiew kaplicą w Połubiczach, ufundowana w 1550 roku przez Wasyla Połubińskiego. W 1827 liczyło 107 domów i 603 mieszkańców, a w 1861 — 100 domów i 765 mieszkańców [8, s. 142].

Charakterystyka źródeł

Materiał badawczy wyescerpowany został z akt parafii greckokatolickiej (unickiej) w Horodyszczu z lat 1700–1743, składających się dwóch części: księgi chrztów (1700–1743) oraz księgi małżeństw (1716–1729), księga zgonów nie zachowała się. Księga w formie dudki oraz luzów, zawiera zapisy w języku ruskim, polskim i łacińskim. Zespół archiwalny przechowywany jest w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie.

Typ dokumentów źródłowych determinuje dostępny materiał nazewniczy, czyli feminatywne nazwy własne osobowe. Księgi metrykalne przynoszą znacznie więcej antroponimów żeńskich, niż księgi świeckie. Źródła świeckie, np. księgi

sądowe, zawierają w ogromnej większości antroponimy męskie — to mężczyźni reprezentowali swoje rodziny przed sądem, występowali jako strony w transakcjach, rozporządzali majątkiem rodziny w testamentach. Kobiety osobiście stawały do ksiąg w przypadku spraw kryminalnych albo skarg lub wówczas, kiedy nie mogły być reprezentowane przez mężczyzn (ojców lub mężów) — wdowy i sieroty.

W tym kontekście księgi metrykalne są znacznie bardziej sfeminizowane — przy przyjęciu sakramentów wymaga była obecności obojga rodziców, rodziców chrzestnych czy świadków a więc przedstawicieli obydwu płci (w większości przypadków). W akcie chrztu odnajdujemy imię chrzczonego i zarazem bierzmowanego dziecka (dziewczynki), deskrypcję oznaczającą rodziców (najczęściej imię i nazwisko ojca oraz imię matki) a także imiona i nazwiska rodziców chrzestnych (często dwie pary a nawet trzy — w przypadku dzieci szlacheckich lub dzieci księży) a także babki chrzestnej. W aktach ślubów są to imiona i nazwiska osób zawierających małżeństwo oraz imiona i nazwiska świadków (często czterech lub sześciu). We wszystkich aktach określenia kobiet występują na równi z mężczyznami.

W I połowie XVIII wieku te deskrypcje antroponimiczne używane na określenie kobiet wykazują jeszcze znaczną różnorodność, chociaż znaczna większość z nich posiada ten komponent, który w zestawieniu z imieniem można zakwalifikować jako nazwisko. Spotykane są jeszcze formacje beznazwiskowe składające się z imienia i różnych określeń o charakterze apelatywnym lub apelatywno-proprjalnym. Wśród tego typu zestawień odnajdujemy:

- imiona chrzczonych dzieci (dziewczynek): *Цорка Анна, цорка Азафія, девицц наима Марія, dewicu naimia Anna, corku Solomiiu, Córkę naymię Jagna¹*;
- imię dziecka z określeniem odmiejscowym: *Z Dubicy Corka Maria, З Городиува Цорку Азафію, З Полюбичь Цорка Феодора*;
- imię z określeniem odmiejscowym: *Paraskewia z Horodiszcza, Katarzyna wdowa z Polubicz*;
- imię z określeniem zawodowym: *Anna Gospodyni Jmosc Pana Starosty Thumackiego, Anna Gospodyni Dworu Horodyskiego*;
- imię z analitycznym patronimikim: *Anastazia Corka Zaleskiego, Agnieszka Tomasza Zdolskoho Corka, Anna Kowalowszczanka Petra mrysiuka Maloznka, Theodora Corka Stecka Draguna*;
- imię z analitycznym określeniem odmężowskim: *Марія Никиты Дяконика Жена, Евка Павла Шубука Жена, Ewa Pawła Szubika zona, Ewa Josifa Brodika Małzonka, Helena Siemiona Szaury abo Melnika Horodowskaho Małzonka*;
- zestawieni nie zawierające imienia żeńskiego opierające się wyłącznie na antroponimie męskim: *Małzonka Emeliana Szostaczyka*;

¹ Materiał ilustrujący podaję w wyborze z zachowaniem pisowni oryginału.

Feminitywne nazwy osobowe chodzą też w skład deskrypcji antroponimicznych używanych na określenie małżeństw. Deskrypcje te odróżniają się w zależności od rodzaju aktu:

- deskrypcje zawierające nazwisko męża i imię żony (występujące w aktach chrztów): *Z оуца Jakima Dytki Matky Akuliny, Ociec Kądrat Szubarczik Matka Tatiana, Отець Анреи Шавличь Ковачь Matka Евфімія, Отць ОДного Гриць Шуденко Matka Параскевія, Отиць Его Семень Гордичукь Matka Параскевія, З Отца Демяна Максимюка Matka Еодокя, отць Іоань Стандритъ Мати Марія, отць Феодор огородник Matka анна, Отиць Трофим Рудчукь Matka Параскевія, Олєздандра Соколовского родѣла воводотиа, отць Jan Korol matka оулана, отси ieho Mikita Wolczyk Matka Owdokia z Lyniowa szlubnyie, Roditele Toiei Szlubnyie Sobie. Otec Josif Woyt Brodiuk, Mater Ewa z Mironiukow, Roditele Jeia Hrehory Gauronski alias Zwiruk, Mater Oudotia z Zaliszczy Szlubnyie, зцицивих родителєй йеуцифа соколовского матер воводотиа.*

Pewna liczba deskrypcji zawiera dwa nazwiska, tj. nazwisko męskie (męża) i nazwisko żeńskie (żony) w formie patronimicznej, np.: *Rodila ieho szlubny: otec Petr Mrysik, matka Ana Kowalowszczanka, Rodzili ieho szlubnyie Andrei Iwanowicz Matka Kateryna Tomczanka, Otec Jeho Jacenty Bathosz Matka Xenia Golczanka, Roditele Jeho Joan Badzydzik. Mater Natalia Panasiuczanka Szlubny, Otec Toiey Jacenty Bartkowski; Mater Oxenia Kliminka, Pater Ignatus Chmelecki Mater Grudzianka, Otec Jeho Joan Kowal Simonowicz; Mater Ahafia Seredianka Szlubnyie Malżkowie.*

Nazwiska żeńskie były wtórne w stosunku do nazw męskich i tworzone od nazw mężów lub ojców za pomocą odpowiednich przyrostków żeńskości [1, s. 73]. W historycznym nazewnictwie kobiet należy wyodrębnić trzy rodzaje antroponimów żeńskich: a) imiona chrzestne, b) żeńskie formy tworzone od imienia ojca lub męża, c) formacje od nazwisk męskich.

Antroponimy żeńskie dzieliły się na dwie generalne grupy: marytonimiczne (tworzone za pomocą sufiksów *-owa, -icha/-ycha, -ina/-yna, -ka, -a*) oraz patronimiczne (formanty *-anka, -owna, -owka, -enka*) [4, s. 267].

Nazwiska na *-ska/-cka*

Przyrostek *-ska/-cka* w badanym okresie używany był już nie tylko do identyfikacji kobiet zamężnych, ale także panien. Przestawały już wówczas funkcjonować bariery stanowe [5, s. 97–98] i nosicielkami nazwisk na *-ska/-cka* były nie tylko szlachcianki, ale także kobiety niższych stanów [4, s. 150]. Dlatego przegląd form żeńskich zaczniemy od tych właśnie form, choć nie one były najliczniejsze. Zanotowano 25 przypadków użycia tych form:

Bilecka, Chmelecka, Czarnecka, Czarniecka, Czernecka, Dolska, Dybska, Grodzka, Gromacka, Grzymacka, Iwanicka, Jezerska, Korecka, Kuroska, Kusz-

kowska, Radcowska, Rawicka, Rudnicka, Sokolowska, Tchórzewska, Ulatowska, Walska, Zaleska, Zdolska, Żuromska,

Nazwiska na *-ska/-cka*, mogące pełnić zarówno funkcję andronimów jak i patronimów, powstawały od odpowiednich formacji męskich (nazwisk ojców lub mężów), najczęściej odmiejscowych, drogą konwersji [5, s. 97–98]:

Bilecka < Bilecki, Chmelecka < Chmelecki, Czarnecka < Czarnecki, Dolska < Dolski, Dybska < Dybski, Grodzka < Grodzki, Gromadka < Gromacki, Grzymacka < Grzymacki, Iwonicka < Iwanicki, Jezerska < Jezerski, Korecka < Korecki, Kuskowska < Kuskowski, Radcowska < Radcowski, Rawicka < Rawicki, Rudnicka < Rudnicki, Sokolowska < Sokolowski, Tchórzewska < Tchórzewski, Ulatowska < Ulatowski, Walska < Walski, Zaleska < Zaleski, Zdolska < Zdolski, Żuromska < Żuromski.

Nazwiska andronimiczne (żon)

Pozostałe formy andronimiczne, powstawały drogą derywacji słowotwórczej, za pomocą typowych formantów.

Najliczniejszą grupę form odmęzowskich tworzy sufix *-owa* (80 form):

Bojarynowa, Chałupczykowa, Chilimczykowa, Chwedkowa, Czerneczynowa, Dalilowiczowa, Danilosiukowa, Demkowa, Draganowa, Dublakowa, Dudakowa, Dudikowa, Filiwaniukowa, Gabryelewiczowa, Gadalkowa, Halkewiczowa, Hluszykowa, Humiennikowa, Hupczykowa, Iwaszkowa, Jakimowa, Jakubikowa, Janowa, Juskowa, Kabniewiczowa, Kędrasiowa, Kirykowa, Kobysiowa, Kolesnikowa, Konachowa, Korolowa, Kosiukowa, Kosiuszkowa, Krawczukowa, Kurusowa, Makarowa, Maksymicha, Markowa, Mazurykowa, Michałowa, Michałowiczowa, Osipowa, Osipukowa, Ostapowa, Osypikowa, Pasenczukowa, Paskowa, Pawłowa, Petrowa, Petruczynikowa, Pochwowa, Podakowa, Romanowiczowa, Roznowiczowa, Rudczukowa, Samczukowa, Samulewiczowa, Sebesukowa, Simonowiczowa, Stabniewiczowa, Stefanikowa, Stefaniukowa, Struczykowa, Suchowerchowa, Szczykowa, Szepetiukowa, Szokolowiczowa, Szostakowa, Szubikowa, Szybikowa, Walukowa, Waszkowa, Weliukowa, Welukowa, Wielukowa, Wodonosikowa, Wojtowa, Wolczkowa, Zwirukowa, Zwrukowa.

Formant *-owa* wywodzący się z rzeczowników dzierżawczych, informował o przynależności jednej osoby do drugiej i oznaczał relację «jest żoną» [5, s. 134]:

Nazwiska na *-owa* tworzone były od antroponimów męskich:

- imion męskich (mężów): *Chwedkowa, Demkowa, Iwaszkowa, Jakimowa, Jakubikowa, Janowa, Juskowa, Kirykowa, Konachowa, Makarowa, Markowa, Michałowa, Osipowa, Ostapowa, Paskowa, Pawłowa, Petrowa, Waszkowa;*
- od nazwisk patronimicznych: *Chałupczykowa, Chilimczykowa, Czerneczynowa, Dalilowiczowa, Danilosiukowa, Filiwaniukowa, Gabryelewiczowa, Halkewiczowa, Hluszykowa, Hupczykowa, Kabniewiczowa, Kędrasiowa, Kobysiowa, Kosiukowa, Kosiuszkowa, Krawczukowa, Kurusowa,*

Michalowiczowa, Osipukowa, Osypikowa, Pasenczukowa, Petruczynikowa, Romanowiczowa, Roznowiczowa, Rudczukowa, Samczukowa, Samulewiczowa, Sebesukowa, Simonowiczowa, Stabniewiczowa, Stefanikowa, Stefaniukowa, Szepetiukowa, Szokolowiczowa, Szostakowa, Walukowa, Weliukowa, Welukowa, Wielukowa;

- od męskich nazwisk odapelatywnych: *Draganowa, Dublakowa, Dudakowa, Dudikowa, Gadalkowa, Podakowa, Pochwowa, Suchowerchowa, Struczykowa, Szczykowa, Szubikowa, Szybikowa, Wolczkowa, Zwirukowa;*
- od nazw zawodów: *Bojarynowa, Humiennikowa, Kolesnikowa, Korolowa, Wodonosikowa, Wojtowa;*
- od etnonimów: *Mazurykowa.*

Drugi pod względem produktywności formant tworzący nazwiska odmęzowskie *-icha* (52 formy): *Daszyczna, Demczycha, Demianicha, Hawrylicha, Hrihoricha, Hupaczycha, Iwanicha, Kobiszczycza, Kobysiacha, Kondraticha, Kosyczycza, Kowalicha, Kowalycza, Kraszczycza, Kraticha, Kunasicha, Lautyrycha, Lebeticha, Łusicha, Macerycha, Makarycha, Maksymicha, Marczycha, Martynicha, Mikiticha, Nestorycha, Niczyporycha, Oleksicha, Osipicha, Pawlicha, Pekutyca, Petrchucicha, Petrycha, Pilipicha, Podolanczycha, Podoliaczycza, Pyszczyca, Rodaczycza, Rosolicha, Rudaicha, Sautyrycha, Sawczycha, Sawtyrycha, Semenicha, Sloborodicha, Słodownicha, Swaczycza, Szolkunicha, Tiliwonicha, Tkaczycza, Tomaszycza, Wodonosicha, Zacharycha.*

Sufiks *-icha/-ycha* postrzegany jest przez badaczy jako wschodniosłowiański i zarazem chłopski [2, s. 133]. W naszym materiale, wśród podstaw nazwisk na *-icha/-ycha* identyfikujemy imiona męskie wschodniosłowiańskiej proveniencji: *Daszyczna, Demczycha, Demianicha, Hawrylicha, Hrihoricha, Iwanicha, Kondraticha, Kraticha, Kunasicha, Lautyrycha, Makarycha, Maksymicha, Marczycha, Martynicha, Mikiticha, Nestorycha, Niczyporycha, Oleksicha, Osipicha, Pawlicha, Sawczycha, Semenicha, Tomaszycza, Zacharycha, Petrycha, Pilipicha.*

Pozostałe nazwiska utworzone za pomocą formantu *-icha/-ycha*:

- od nazwisk odapelatywnych: *Hupaczycha, Kobiszczycza, Kobysiacha, Kosyczycza, Kraszczycza, Lebeticha, Łusicha, Macerycha, Petrchucicha, Pyszczyca, Rodaczycza, Rosolicha, Rudaicha, Sautyrycha, Sawtyrycha, Sloborodicha;*
- od nazw zawodów: *Kowalicha, Kowalycza, Pekutyca, Słodownicha, Swaczycza, Szolkunicha, Tiliwonicha, Tkaczycza, Wodonosicha;*
- od nazw etnicznych: *Podolanczycha, Podoliaczycza.*

Kolejny sufix *-ka* utworzył 29 form: *Bogdanka, Bożyczka, Brodawka, Bubenczycka, Chiloniuczka, Gronka, Humieniczka, Kosiuczka, Krycuniczka, Kwasniejka, Marcuzeczka, Marcyczeczka, Mironinka, Młynarka, Okrzeczeczka, Antoniarka, Osipiczka, Pektotka, Pisarka, Romanowiczka, Słodowniczka, Sołodowniczka, Szczyzna, Szubiczka, Szubyczka, Trylinka, Wołoszka, Zwiruczka, Zwiryńka,*

W tej grupie nazwiska żeńskie zostały tworzone od nazwisk męskich, np.:

- od patronimików męskich: *Bożyczka, Brodawka, Bubenczyzka, Chiloniuczka, Gronka, Kosiuczka, Krycuniczka, Kwasniejka, Marczuczka, Marczyczka, Mironinka, Okrzeczka, Ontoniarka, Osipiczka, Romanowiczka, Szczyńska, Szubiczka, Szubyczka, Trylinka, Zwiruczka, Zwiryńska;*
- od imienia męskiego: *Bogdanka;*
- od nazw zawodów: *Humieniczka, Młynarka, Pektotka, Pisarka, Słodowniczka, Solodowniczka;*
- od nazwy etnicznej: *Włoszka.*

Najniższą frekwencją charakteryzował się sufix *-ina/-yna*, który utworzył 2 formy: *Buksina, Konieczyna.*

Badany materiał przynosi także sporadyczne użycia nazwisk żeńskich w formie równej nazwiskom męskim. Ten nowy typ w nazewnictwie kobiet ilustrują nieliczne jeszcze przykłady: *Anna Słodownik, kateřyna Soloducha, Dorofei Hluszczk.* Obecność nazw kobiet równych nazwom męskim jest bardzo ciekawym zagadnieniem. Jest to początkowy etap w rozwoju współczesnego nazewnictwa kobiet, tj. określania za pomocą form bez formantów oznaczających żeńskość. Taki typ nazw żeńskich znany był na Podlasiu już w XVI wieku [3, s. 135; 4, s. 271; 6, s. 123].

Żeńskie nazwiska patronimiczne (córek)

Zgromadzone materiały poświadczają również żeńskie formy patronimiczne. Oprócz omówionego wcześniej formantu *-ski*, żeńskie nazwiska patronimiczne tworzone były za pomocą typowych dla tych form sufixów *-anka, -owna* (tylko jedno nazwisko) [2, s. 137; 4, s. 270].

W badanym materiale znaczną przewagę ma ten pierwszy:

-anka (45 form): *Aleksianka, Bojarczanka, Borowiczanka, Brodianka, Czarneczanka, Czeszejczanka, Doroszanka, Dubrowianka, Dzisiajka, Firanka, Hluszczanka, Hołowczanka, Jurczanka, Kamienszczanka, Karpianka, Kleczanka, Kobysianka, Konasianka, Konaszanka, Korpianka, Kowalszczanka, Kraszanka, Krenianka, Kwaśnianka, Łaszczanka, Łukaszanka, Markiewianka, Onoszczanka, Pekotianka, Perchucianka, Petrucanka, Pisarzuczanka, Podolanka, Polaczanka, Potapianka, Seredianka, Solodowniczanka, Szawranka, Szczodranka, Taraszanka, Waszczanka, Wołczanka, Zoromszczanka, Zwiranka, Zwiruczanka*

Formant *-anka* formanty charakteryzowały łączył z całą gamą nazwisk męskich, bez większych ograniczeń morfologicznych.

Wśród podstaw nazwisk na *-anka* odnajdujemy

- imiona męskie: *Aleksianka, Doroszanka, Jurczanka, Karpianka, Konasianka, Konaszanka, Łukaszanka, Onoszczanka, Potapianka, Taraszanka, Waszczanka;*
- męskie nazwiska patronimiczne: *Czarneczanka, Czeszejczanka, Dubrowianka, Hołowczanka, Kamienszczanka, Kobysianka, Kraszanka, Krenianka,*

Kwaśnianka, Łaszczanka, Markiewianka, Petrucanka, Pisarzuczanka, Zoromszczanka, Zwiruczanka;

- męskie nazwiska odaplatywne: *Borowiczanka, Brodianka, Dzisiajka, Firanka, Hluszczanka, Kleczanka, Korpianka, Perchucianka, Seredianka, Szawranka, Szczodranka, Wołczanka, Zwiranka;*
- męskie nazwy zawodów: *Bojarczanka, Kowalszczanka, Pekotianka, Solodowniczanka;*
- nazwy etniczne: *Podolanka, Polaczanka.*

Co ciekawe, sufix *-owna* zanotowano wyłącznie raz: *Sokolowiczowna.*

Wnioski

Antroponimy żeńskie były na ogół wtórne w stosunku do nazw męskich. Nazwy używane do identyfikacji kobiet tworzone od nazw mężów lub ojców za pomocą odpowiednich przyrostków żeńskości. W historycznym nazewnictwie kobiet należy wyodrębnić trzy rodzaje antroponimów żeńskich: a) imiona chrzestne, b) żeńskie formy tworzone od imienia ojca lub męża, c) formacje od nazwisk męskich.

Nazwiska żeńskie w aktach parafii unickiej w Horodyszczu tworzy 5 formantów. Nazwiska żon tworzone są za pomocą sufixów *-owa, -icha/-ycha, -ina/-yna, -ka*, zaś nazwiska panien sufixy *-anka, -owna*. Formant *-skal/-cka* tworzył zarówno formy andronimiczne, jak i patronimiczne, ponadto nosicielkami tego typu nazwisk były przedstawicielki wszystkich stanów. Było to spowodowane postępującą strukturalizacją męskiego przyrostka *-ski/-cki* w funkcji nazwiskotwórczej, w wyniku swoistej «ucieczki» nosicieli nazwisk odaplatywnych i patronimicznych do uznawanych za «lepsze» nazwisk na *-ski* [5, s. 97–98; 7, s. 154]. We wszystkich powyższych grupach podstawami są istniejące już nazwiska męskie (mężów i ojców).

Ważnym zagadnieniem jest obecność w badanym okresie pierwszych użycie nazwisk żeńskich w formie równej nazwiskom męskim, co jest etapem początkowym w rozwoju współczesnego nazewnictwa kobiet.

Bibliografia

1. Borek, H. Nazwiska mieszkańców Bytomia od końca XVI wieku do roku 1740 / H. Borek, U. Szumska. — Warszawa, 1976.
2. Dacewicz, L. Nazewnictwo mężów i żon w XVIII w. na terenie powiatu mielnickiego / L. Dacewicz // Rozprawy Sławistyczne 7: Systemy onomastyczne w słowiańskich gwarach mieszanych i przejściowych / pod red. S. Warchoła. — Lublin, 1993.
3. Dacewicz, L. Nazewnictwo kobiet w dawnym powiecie mielnickim (XVI–XVII w.) / L. Dacewicz. — Białystok, 1994.
4. Dacewicz, L. Historia nazwisk na kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej (XVI–XVIII wiek) / L. Dacewicz. — Białystok, 2014.
5. Kaleta, Z. Nazwisko w kulturze polskiej / Z. Kaleta. — Warszawa, 1998.

6. Kojder, M. Sposoby nominacji kobiet w zapisach ksiąg sądowych z terenu starostwa hrubieszowskiego w XVII i XVIII wieku / M. Kojder // *Studia Wschodniosłowiańskie* 9. — Białystok, 2009. — S. 117–128.
7. Kojder, M. Uwagi o nazewnictwie osobowym mieszkańców Hrubieszowa i okolicznych miast w XVII i XVIII wieku / M. Kojder // *Miasto w perspektywie onomastyki i historii* / pod red. I. Sarnowskiej-Gieffing i M. Graf. — Poznań, 2010. — S. 151–162.
8. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. — T. 1 / red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski. — Warszawa, 1880.